

ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ ОХОРОНИ І ЗАХИСТУ МАЙНОВИХ ПРАВ ФІЗИЧНИХ ТА ЮРИДИЧНИХ ОСІБ

Статтю присвячено розкриттю особливостей структури цивільних правовідносин у сфері охорони і захисту майнових прав, аналізу їх елементів та висвітленню взаємозв'язку цих елементів між собою.

Ключові слова: майнові права, правовідносини, інтерес, правочини, воля особи.

Кушерець Дарина Василівна,

*кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності
Університету
сучасних знань*

У житті кожної людини, в якій би державі світу вона не жила, майно і майнові права є першоосновою її буття, оскільки саме наявність майна, його кількість, цінність, якість тощо визначає статус такої особи в суспільстві. Історія свідчить, що про залежність людини від майна і майна від людини суспільство зрозуміло давно, а тому одні люди завжди намагалися збільшити свої майнові статки, у різний як законний, так і незаконний способи намагаючись у подальшому захистити свої майнові права вже від незаконного на них посягання інших осіб, оскільки поряд з ними завжди існувала інша група людей, яка весь час намагалася обійти закон і ті форми та методи захисту майнових прав, які застосовує власник з метою заволодіти майном.

Безумовно, такий конфлікт інтересів між власниками майнових прав, з одного боку, та особами, які зазіхають на такі права, з іншого, буде завжди існувати. У цьому полягає суспільна суть економічної складової майна, оскільки саме вона породжує інтерес особи до майна, стаючи предметом людського протистояння. На загальносуспільному рівні така ж суть власності породжує конфлікти не лише між людьми чи групами людей, юридичними особами, але є причиною міждержавних конфліктів. Боротьба за воду, землю, надра, чисте повітря, ліси, а разом із тим і продукти, які людство у зв'язку з цим культивує, за умов

постійного зростання кількості людей на планеті буде призводити до все складніших і складніших конфліктів, які можуть набувати і глобального характеру.

Усі ці питання стосуються цивільних правовідносин, які мають місце у сфері охорони і захисту майнових прав як фізичних, так і юридичних осіб.

Питання структури цивільних правовідносин знаходило своє відображення у працях вітчизняних науковців, зокрема Р. Халфіної, Є. Харитонова, О. Харитонової, Е. Богданової, А. Малько, І. Жилінкової, Ю. Дзери. У той же час ця проблема не знайшла свого широкого висвітлення саме через призму охорони і захисту майнових прав, що свідчить про необхідність її детального розгляду.

Безумовно, у кожному випадку охорона майнових прав і посягання на такі права, захист майнових прав і протидія йому завжди є наслідками свідомої поведінки людини, оскільки свідомість завжди ґрунтується на інтересі. Незважаючи на це, законодавець у питаннях «інтересу» у правовому регулюванні відносин власності приділив недостатньо уваги, хоча саме інтерес особи в усіх цивільних правовідносинах відіграє ключову роль.

Проблема полягає в тому, що як правоохоронну, так і правозахисну політику держави в питаннях охорони і захисту майнових прав особи не можна абсолютизувати, розділивши її на виключно охоронну і виключно захисну діяльність. Такий розподіл усе ж має відносний характер, оскільки в цьому питанні перепліта-

ються інтереси сторін з економічної точки зору, з одного боку, й інтереси держави з правової точки зору – з іншого. Таким чином, діалектика їх взаємодії ґрунтується на тому, що приватний інтерес завжди зумовлений державним інтересом, а державний інтерес – приватним.

Таким чином, роль інтересу полягає в тому, що саме інтерес особи визначає її дії, які скеровуються на досягнення того правового чи неправового результату, що особою розцінюється як благо. Відсутність інтересу не породжує дій, а відповідно і правовідносин. Отже, інтерес є первинним, а решта складових правовідносин (зокрема і суб'єктивні права) – похідними від нього [1, с. 415].

У той же час Цивільний кодекс України передбачає захист лише такого інтересу особи, «який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства» (ч. 2 ст. 15 ЦК України). Таким чином, законодавець не дає конкретного поняття інтересу в цивільному праві. Незважаючи на це, він усе ж оперує таким неуточненим поняттям. Такий підхід до правового закріплення інституту інтересу, з одного боку, є виправданим, оскільки водночас перерахувати в законодавстві всі законні інтереси чи охоронювані законом інтереси неможливо» [2, с. 278]. Саме тому інтерес не може мати своєї системи і бути хоча б частково відображеним у законодавстві, оскільки тоді б він отримав форму суб'єктивного права з обов'язком іншої сторони це право забезпечувати або утриматися від певних дій або активно їм сприяти [1, с. 417].

Разом із тим така позиція законодавця породжує наукову полеміку. Так, глава 3 Цивільного кодексу України має заголовок «Захист цивільних прав та інтересів». У цьому зв'язку Є. Харитонов і О. Харитонova до речно ставлять питання, що в такому разі мав на увазі законодавець: «йдеться про інтерес в цивільному праві» чи про «цивільний інтерес» [3, с. 127]?

«Цивільний інтерес» є поняттям настільки широким, що охоплює всі без винятку інтереси, становлячи собою не уточнену суб'єктивну категорію. Зміст цієї категорії полягає в безмежних прагненнях чи бажаннях щодо змісту відношень. Разом із тим, якщо відносини захищаються законом, то вони починають набувати правового характеру, а якщо ні – то не можуть бути предметом захисту. Тобто поняття «цивільний інтерес» є складним, оскільки першою його стадією є інтерес у загальнопобутовому розумінні. Такий інтерес, як зазначає О. Скакун, є доправовою категорією [4, с. 379]. Якщо ми говоримо про «інтерес у цивільному праві», то маємо на увазі інтерес, який регулюється нормами Цивільного кодексу, і саме він входить до складу цивільних правовідносин, регулюючись, з одного боку, нормами права і з цих підстав виконуючи роль охоронної функції прав власності, а з іншого – такий інтерес захищається законом, оскільки в такому разі інтерес особи, синтезуючись із нормами цивільного права, набуває статусу законного і становить собою одну зі складових цивільних правовідносин, які становлять собою складну

систему правових і соціально-психологічних інститутів. Особливо це яскраво виявляється в правовідносинах, пов'язаних з охороною і захистом майнових прав, оскільки такий інтерес завжди буде спрямовуватися лише на те майно, яке особа вважає за своє, що породжує у зв'язку з цим і її майнові права на нього.

За умов незаконного посягання на майнові права інтерес порушника виходить за межі цивільного права, а отже і цивільно-правових відносин, набуваючи іншого змісту (наприклад, кримінального чи змісту, пов'язаного з адміністративною відповідальністю).

За умов порушення норм права однією зі сторін кожна форма цивільних правовідносин буде розширятися за рахунок наповнення, окрім правовідносин, урегульованих нормами цивільного права, змістом охоронно-захисних норм. Таким чином, незважаючи на таку, на перший погляд, невидиму оболонку цивільної форми правовідносин, вона є сильною в правовому розумінні, оскільки в разі порушення дії охоронної межі норми права норми права набувають якісно іншого статусу – захисного.

Таким чином, норми цивільного права в цивільних правовідносинах відіграють подвійну роль. З одного боку, вони виконують охоронну роль, утримуючи сторони правовідносин від порушення майнових прав кожної з них, а з іншого – регламентують їх поведінку. При порушенні ж норм права їх охоронні функції набувають нових функцій – захисних.

У той же час для виконання таких завдань за рахунок правочинів особа

повинна проявити цілеспрямовану волю. Воля як складова правочину в питаннях охорони і захисту майнових прав відіграє одну з головних ролей, оскільки відсутність волі, зумовленої інтересом, завжди призводить до хаотичних дій особи, що викликає сумнів у її дієздатності, і з цих підстав будь-які договори як юридично значущі факти можуть бути визнані судом незаконними, виходячи з необхідності захисту майнових прав та інтересів такої особи.

Разом із тим механіка цивільних правовідносин завжди пов'язана з певними діями сторін чи однієї з них. Відсутність дій навіть за наявності інтересу та волі так і залишиться наміром щодо створення правовідносин. Лише цілеспрямовані дії, зумовлені волею та інтересом особи, породжують правочини. Відповідно до статті 202 ЦК України правочиною є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Тобто кожен вид цивільних правовідносин законодавець пов'язує не лише з дією сторін, але і з їх бездіяльністю.

При цьому кожна така дія повинна бути не лише цілеспрямованою, але й відносною щодо предмета правовідносин, оскільки повинна перебувати в межах дії правової норми чи правових норм або договору. В іншому разі такі дії викривляють правовідносини, виводячи їх за межі дії норм права, що в безумовному порядку призводить до конфлікту інтересів, оскільки при цьому порушуються права однієї зі сторін, що вимушує її захищати свої майнові права.

Водночас такого роду правочини вказують на те, що відбувається пору-

шення обов'язків, які особа повинна виконати в передбачений законом чи договором спосіб. Тобто порушення однією зі сторін своїх обов'язків унаслідок бездіяльності або вчинення дій, які не обумовлені договором чи законом, одночасно призводить до порушення прав іншої сторони. У зв'язку з цим права й обов'язки сторін повинні бути урівноваженими настільки, щоб у кожних правовідносинах правочини були чітко сформульовані, оскільки кожний договір чи відносини мають низку окремих правовідносин, наслідки яких формують поступово і те благо, яке передбачалося отримати кожною стороною на початку укладення договору чи відносин.

Отже, складовою кожних правовідносин є наявність правочинів, які вчиняються як однією, так й іншою сторонами. З урахуванням таких обставин кожні правовідносини за своєю структурою складаються з двох частин права на дії як однієї, так й іншої сторони.

У той же час кожна дія обумовлена і юридичними обов'язками. Саме обов'язки правового характеру характеризують правовідносини як охоронні. Порушення обов'язків правового характеру дає підставу іншій стороні застосувати міри для захисту своїх майнових прав та інтересів.

Таким чином, у кожних цивільних правовідносинах, які пов'язані з майновими правами, завжди існує парність, яку складають завжди права й обов'язки. Не можуть існувати в однієї особи лише права, а в іншої – лише обов'язки, оскільки в такому разі такі відносини за своєю

природою не можуть бути урегульовані нормами цивільного права (наприклад, здирництво, рейдерство, порушення майнових прав за рахунок крадіжки майна тощо). Усі ці та інші випадки аналогічного змісту виходять за рамки цивільно-правових відносин договірної характеру юридичних фактів щодо спадкування майна, інтелектуальної власності тощо. Кожне суб'єктивне право передбачає права на особисті дії, права на чужі дії та права на захист, але водночас таке право передбачає й особисті обов'язки та обов'язки іншої сторони діяти з позицій охорони майнових прав кожної зі сторін. Особа, здійснюючи право власності щодо володіння, користування і розпорядження своїм майном, а відповідно і майновими правами, у безумовному порядку має право на такі особисті дії щодо свого майна на свій розсуд. Разом із тим такі дії повинні бути такими, щоб вони не порушували права інших осіб. Тому всі інші особи повинні діяти так чи бути в стані «дотримання пасивного обов'язку не заважати володільцю здійснювати своє право та не порушувати його» [5, с. 148].

Безумовно кожні правовідносини як у питаннях охорони, так і захисту майнових прав особи мають свою форму правочинів. Такі правочини можуть мати як усну, так і письмову форму. При цьому письмова поділяється як на просту письмову, так нотаріально посвідчену. Остання сьогодні, як правило, потребує державної реєстрації. Разом із тим такі вимоги до змісту правочинів у нормах права «не є ще правовідносинами. Це лише

модель до майбутніх правовідносин» [6, с. 64].

О. Шовкова пов'язує з елементами цивільних правовідносин дію цивільно-правових строків [7, с. 23]. Така позиція безумовно заслуговує на підтримку, оскільки такі правові категорії, як інтерес, воля особи завжди пов'язуються з цивільно-правовими строками та термінами, адже за їх межами такі категорії не мають і не набувають свого правового значення. У цьому і полягає правоохоронна сутність цивільних правовідносин. Водночас порушення правової норми чи певної групи таких норм тягне за собою виникнення правового конфлікту, який може переходити в режим правоохоронного чи навіть правозахисного характеру, наслідком якого є застосування до правопорушника певних санкцій, з одного боку, а з іншого – породжує підстави до застосування відновлювального права.

Таким чином, правоохоронна і правозахисна функції цивільних правовідносин завжди пов'язані з певним примусом. Так, державний примус, який застосовується судом, державною виконавчою службою, правоохоронними органами, на думку Є. Харитонова та О. ХаритонОВОЇ, не є ознакою окремих правоохоронних відносин, а є елементом в механізмі регулятивних правовідносин. Тобто «правоохоронні відносини не є самостійним правовим явищем» [3, с. 366], а є «вимушене продовження регулятивних правовідносин» [8, с. 29].

Отже, цивільні правовідносини не закінчуються, не зникають при їх порушенні, вони лише змінюють свій статус, трансформуючись із регулятивно-

охоронних в адміністративно-правові, кримінально-правові чи цивільно-захисні правовідносини. При цьому в адміністративно-правових і кримінально-правових правовідносинах цивільно-правові правовідносини діють паралельно і мають місце одночасно в адміністративному і кримінальному процесі. Таким чином, у кожних цивільних правовідносинах норми права чи договору регулюють процедуру виконання сторонами їхніх прав і обов'язків, пов'язуючи таку процедуру з цивільно-правовими строками, концентруючи при цьому волю й інтерес сторін на дії чи події, зумовлені межами таких строків. У той же час порушення прав особи при вчиненні, виконанні чи закінченні цивільних правовідносин породжує порушення одночасно і норм права, оскільки відповідно до ч. 1 ст. 13 ЦК України «цивільні права особа здійснює у межах, наданих їй договором або актами цивільного законодавства». Разом із тим дії особи, які виходять за межі норм права чи договору, не завжди є порушенням прав особи. Необхідно, щоб такі дії в своїй наслідковій формі спричиняли збитки матеріального чи морального плану, обмежували, позбавляли або створювали перепони в користуванні, розпорядженні майновими правами.

Отже, порушене суб'єктивне право відновлюється за рахунок «примусового правового забезпечення певної поведінки зобов'язаної особи» [9, с. 56]. У зв'язку з цим правоохоронна дія правовідносин як цивільної форми суспільних відносин виникає в тому разі, коли порушується зміст правовідносин, який у безумовному

порядку завжди урегульований або нормами права, або договором чи рішенням суду. Саме тому правовідносини потребують свого відновлення, тобто повернення з деформованого стану прав у першостворені права, обумовлені, наприклад, договором. Це означає, що всі складові правовідносин – інтерес, воля, дія – повинні діяти у зворотному напрямку. Така суть правоохоронної функції правовідносин, безумовно, має місце за рахунок переговорів, уточнень позицій, відмови від деформованих дій чи їх наслідків, мирових угод тощо. У такому разі відбувається відновлення не лише суб'єктивного права особи, але і норм права. Це означає, що всі права й обов'язки повертаються в межі тої форми правовідносин, які були обумовлені на початку створення, укладення, продовження чи закінчення правовідносин. Такий підхід є ключовим у практичному його розумінні, оскільки досить багато наукових досліджень пов'язується лише з визначенням понять, елементів їх класифікації, розкриттям особливостей, що є безумовно важливим. Разом із тим такий підхід є новим з погляду на методологію досліджень [3, с. 369].

Таким чином, є всі підстави щодо визначення основних елементів цивільних правовідносин і формулювання цивільно-правової форми таких правовідносин, з одного боку, а з іншого – визначити вплив їх складових на охоронну і захисну функцію цивільно-правових відносин. Так, елементами цивільно-правових відносин є:

а) цивільно-правовий інтерес особи;

- б) цивільно-правова воля особи;
  - в) цивільно-правові дії особи;
  - г) цивільно-правові строки і терміни;
  - д) норми права чи договору;
  - є) цивільні права й обов'язки сторін;
  - ж) цивільно-правова відповідальність сторін;
- з) можливість застосування публічноправового чи приватноправового примусу.

Отже, цивільні правовідносини в галузі майнових прав – це зумовлені інтересом і волею дії сторін, урегульовані нормами права та посвідчені в передбачений законом спосіб і направлені на виникнення, зміну чи закінчення цивільних правовідносин з метою охорони і захисту прав власності.

Список використаних джерел:

1. Венедиктова І. В. Проблеми визначення категорії інтересу в цивільному праві / І. В. Венедиктова // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2005. – № 31. – С. 414–421.
2. Ясинок М. М. Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України (теоретико-правовий аспект) : монографія. – Суми: «Мак Ден», 2011. – 380 с.

3. Харитонов Є. О. Цивільні правовідносини : монографія / Харитонов Є. О., Харитонova О. І. – Одеса: «Фенікс», 2011. – 456 с.

4. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / Скакун О. Ф. – Харків, 2004. – 656 с.

5. Спасибо-Фатеева И. В. Парные права или еще одна попытка разобраться с личными неимущественными правами, сопоставить их с имущественными правами и раскрыть значимость категории «парные права» и их виды // Личные неимущественные права: проблемы теории и практики применения : сб. статей и иных материалов / под ред. Р. А. Стефанчука. – К.: Юринком Интер, 2010. – 1040 с.

6. Пушкин А. А. Гражданское право Украины: в 2-х частях / Пушкин А. А. – Х.: «Основа», 1996. – Ч. 1. – 440 с.

7. Шовкова О. В. Позовна давність як різновид цивільно-правових строків / О. Д. Шовкова: дис.... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Шовкова Олена Вікторівна. – Х., 2007. – 23 с.

8. Малько А. В. Охранительные правоотношения как гарантийная форма личности / Малько А. В. // Вопросы теории охранительных правоотношений Материалы научной конференции: – Ярославль: Ярославский гос. ун-т, 1991. – С. 27–29 с.

9. Юриста О. Про поняття та основні ознаки правоохоронного відношення / О. Юриста // Право України. – 1997 – № 10. – 56 с.

Кушерев Д. В. Особенности структуры гражданских правоотношений в сфере охраны и защиты, имущественных прав физических и юридических лиц.

Статья посвящена раскрытию особенностей структуры гражданских правоотношений в сфере охраны и защиты, имущественных прав, анализу их элементов и освещению взаимосвязей данных элементов между собой.

Ключевые слова: имущественные права, правоотношения, интерес, сделки, воля лица.

Kusherets D. V. Peculiarities of the Structure of Civil Relationships in the Field of Protection and Assertion of Property Rights of the Individuals and Legal Entities.

This article is devoted to exposition of the structure of civil relationships in the frameworks of protection and assertion of property rights, the analysis of their elements, and highlighting the mutual interconnection of these elements.

Key words: property rights, jural relationships, interest, will of an individual.

Стаття надійшла до редакції 23.02.2014